

## ULOGA SPORTA U PROMOCIJI OBRAZOVANJA NA KATOLIČKOM UNIVERZITETU NOTR DAM U SAUT BENDU, SAD<sup>1 2</sup>

UDK: 796.333.7(73)

378.4(73)

DOI: 10.5937/snp13-1-45418

**Dragica Luković Jablanović<sup>3</sup>**

Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd, Srbija

---

**Apstrakt:** U radu se istraživala podsticajna snaga fudbalskog<sup>4</sup> programa Univerziteta Notr Dam za obrazovni marketing i finansiranje ove institucije. Snažna međusobna povezanost ekonomije, politike, masovnih medija i sporta, uslovlila je izuzetnu popularnost fudbala u SAD. Univerzitet iz američke države Indijana je jedan od prvih koji se uspešno prilagodio ovom trendu kroz revitalizaciju svog fudbalskog programa, koji je još od 1887. godine bio prisutan u razvojnoj strategiji ove institucije. Koristeći metode analize sadržaja i studije slučaja Katoličkog univerziteta Notr Dam, izložena je hipoteza da je popularnost sporta, u ovom slučaju fudbala, uspešno iskorišćena za promociju i razvoj ove visokoškolske ustanove. U zaključku se ističe da je Univerzitet Notr Dam kroz uključivanje i sporta (fudbalski tim "Borbeni Irci") u svoju obrazovnu promociju, učvrstio svoju današnju poziciju - rangiran je pri vrhu najkvalitetnijih nacionalnih istraživačkih univerziteta u SAD. S druge strane, ova studija slučaja potvrđuje da nema sukoba između verske dogme i nauke zasnovane na dokazima ako zajedno koračaju ka napretku, odnosno, ako im je zajednički cilj da oslobode čoveka.

**Ključne reči:** obrazovanje, sport, Katolička crkva, Univerzitet Notr Dam, fudbal

---

### UVOD

Intelektualne i duhovne slobode su se oduvek razlikovale među ljudima, ali generalno gledano, one su istorijski rasle sa rastom nivoa obrazovanja. Obrazovanje kroz instituciju koja je primarno duhovna oslobađa čoveka od ekstremnog materijalizma. Kao i u drugim oblastima života i u ovom slučaju je primenljiv citat „Sredinom je najbolje ići” (lat. *Medio tutissimus ibis*)<sup>5</sup>. Univerzitet Notr Dam (*The University of Notre Dame*) je vremenom izrastao u mesto ukrštanja puteva duhovnosti i eksperimentalne nauke primenljive u praksi. Uključivanje fudbala u razvojnu strategiju Notr Dama (ND) umnogome je doprinelo njegovoj akademskoj i religijskoj prepoznatljivosti.

Odnos između religije (duhovnog) i nauke (svetovnog) je tradicionalno bio delikatan u različitim istorijskim okolnostima. S druge strane, začeci savremenog obrazovanja su se javili upravo u crkvenim školama srednjeg veka. U 18. i 19. veku se na religiju i nauku još uvek gledalo kao na suprotstavljene sfere. U 20. i 21. veku je došlo do značajne promene, kada je stvoreno dovoljno prostora da religija i nauka mogu uspešno da koegzistiraju. Katolički Univerzitet Notr Dam je vremenom uspeo da kroz vrednosti katoličke religije

---

<sup>1</sup> Rad primljen: 10.7.2023; korigovan: 17.7.2023; prihvaćen za objavljivanje: 19.7.2023.

<sup>2</sup> Rad je pod ovim naslovom izlagan na V međunarodnoj naučnoj konferenciji „Sport, rekreacija, zdravlje“, u organizaciji Visoke sportske i zdravstvene škole iz Beograda, 19.5.2023. godine.

<sup>3</sup> ✉ dragica.lukovic@vss.edu.rs

<sup>4</sup> Svuda u daljem tekstu se pod terminom “fudbal” podrazumeva američki fudbal.

<sup>5</sup> Ovidije, rimski pesnik.

promoviše obrazovanje i eksperimentalnu nauku i na taj način ih približi kako lokalnoj, tako i federalnoj ekonomiji i politici, odnosno, doprinosi sveukupnom razvoju društva.

Naučna aktuelnost ispitivanog problema u radu je s jedne strane, uočavanje uzročno-posledične veze fudbala kao najuspešnijeg segmenta univerzitetskog sportskog programa Notr Dama i promocije holističkog obrazovanja na ovoj instituciji. S druge strane, uočen je ne samo uticaj razvoja ekonomije grada Saut Benda 19. veka na razvoj univerzitetskog obrazovanja na ND, već i doprinos fudbalskog programa Univerziteta ekonomskom razvoju grada.

## METODE

Koristeći komparativnu analizu u radu se apostrofirao značaj fudbalskog tima “Borbeni Irci” (*Fighting Irish*) ne samo za holistički razvoj Univerziteta ND, već i za ekonomski razvoj grada Saut Bend. Pomoću metoda studije slučaja i analize sadržaja, ukazalo se kako je iz interakcije religije, sporta, ekonomije i politike Univerzitet izrastao u visoko rangiranu nacionalnu obrazovnu ustanovu.

S druge strane, koliko je tom rastu privatnog Univerziteta, povezanog sa religijom, doprinelo ustanovljavanje fudbalskog programa. Kroz fudbalski tim “Borbeni Irci”, između ostalog, promovisana je generalno institucija Univerziteta, njegovi prihodi su rasli, infrastruktura širena uglavnom kroz privatne donacije, političke veze su jačale, naročito u vreme mandata predsednika Džona Kenedija (John Kennedy), katolika i poreklom Irca, a grad Saut Bend je takođe imao ekonomske koristi.

### *Istraživačka pitanja*

Do najvažnijih rezultata u radu se došlo prateći paralelno tri istraživačka pitanja:

1. Kakav je bio uticaj ekonomije grada Saut Benda na razvoj Univerziteta Notr Dam i obrnuto?
2. Šta je omogućilo Katoličkoj crkvi da razvije dugoročno efikasan sistem visokog obrazovanja u Saut Bendu u Indijani?
3. Koliki je bio doprinos fudbala razvoju Univerziteta Notr Dam?

## REZULTATI

### **1. Uticaj ekonomije grada Saut Benda na razvoj Univerziteta Notr Dam i vice versa**

Koreni ekonomske istorije grada Saut Benda (*South Bend*) sežu daleko u prošlost. Više od 2000 godina pre nego što su Evropljani došli na taj prostor, bio je naseljen domorocima (*Potawatomi* i *Sauk*), koji su koristili nekoliko regionalnih plovnih puteva preko kojih su trgovali sa plemenima od sliva reke Misisipi (*Mississippi*) pa sve do Meksičkog zaliva. Kako su beli ljudi pristizali, “mnogi domoroci su prihvatili nove trgovinske partnere, ali se nepoverenje razvilo kada su došljaci počeli da zemlju proglašavaju privatnom svojinom” (Palmer, 2003, str. 19). Grad Saut Bend se u 19. veku ubrzano ekonomski razvijao zahvaljujući, između ostalog, obilju sirovina i novim tehnologijama koje su porodice prvih industrijalaca, uglavnom doseljenika iz Evrope, primenile u Americi.

Na primer, grupa investitora iz Njujorka je 1835. dobila dozvolu za branu na reci, što je omogućilo izgradnju mlina i pilane industrijskih razmera. Zatim, preduzimljiva nemačka baptistička porodica Stjudebejker (*Studebaker Family*) je u Saut Bendu 1852. godine osnovala fabriku pionirskih kočija, koje prikazuje Slika 1<sup>6</sup>.

Na osnovu njihovog kvaliteta, dobijaju prve vojne ugovore po izbijanju civilnog rata 1861. godine, a kasnije kreću u proizvodnju Studebaker automobila i vojnih kamiona. Odmah nakon velikog čikaškog požara 1871. godine kompanija *Oliver* otkupljuje sve čelične stubove u izgorelom delu grada za proizvodnju plugova i stalaka *Singer* šivaćih mašina (Palmer, 2003). Godine 1870. u Saut Bendu živi 7,209 stanovnika, postoji 237 biznisa i industrija kao i pet pruga i tri banke (Isto). Kompanija Studebejker se transformisala 1902. godine kada je počela da proizvodi automobile čime je postala jedini proizvođač kočija koji je uspeo da pređe u novu automobilsku industriju. Uspeh

<sup>6</sup> U početku su ih koristili pioniri koji su krenuli na zapad u osvajanje indijanskih teritorija.

i prosperitet Studebejker doveli su do sponzorisanja nekoliko građevinskih programa u Saut Bendu i okolnim oblastima između ostalog za komercijalne, stambene i verske svrhe (“Studebaker Family”, 2023).

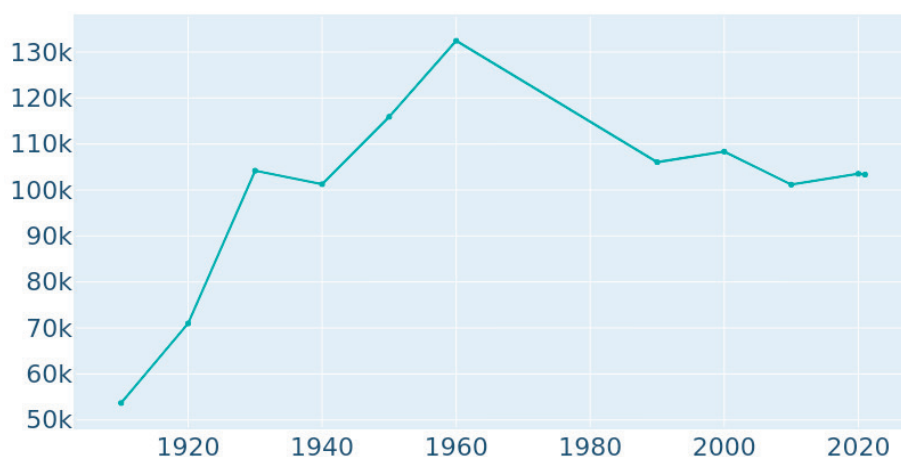
Slika 1. Stjudebejker: Kola koja su izgradila Saut Bend



Izvor: Dunlop Richter, 2022.

S druge strane, fudbalski tim ND je podsticao ekonomiju grada Saut Benda. Stotine hiljada navijača je svake fudbalske sezone stizalo u grad. Specijalni vozovi su dolazili iz Čikaga sa stotinama navijača za Notr Dam fudbalske utakmice. Godine 1921. u Saut Bendu je postojao 21 hotel, dok se do 1931. godine njihov broj povećao na 31. “Svaki restoran, prodavnica cigara, prodavnica odeće, berbernica, kozmetička radnja, prodavnica kikirikija, banka i drugi biznisi u Saut Bendu napredovali su zahvaljujući uspešnim Roknijevim timovima” (Palmer, 2003, str. 122). Svaka utakmica na domaćem terenu počevši od poslednja dva meča 1964. bila je rasprodata osim jedne – meča za Dan zahvalnosti 1973. godine sa Ratnim vazduhoplovstvom. Notr Dam je odigrao 449 utakmica na svom stadionu (“Notre Dame Stadium”, 2023).

Grafikon 1. Saut Bend populacija po godinama



Izvor: “South Bend, Indiana Population History 1910–2021”, 2023.

Grad Saut Bend je 1939. godine dobio više federalnih ugovora (vrednosti \$12.984,846) od bilo kog drugog grada u Indijani (Palmer, 2003). Stjudebejker i Bendiks Aviejšn kompanija (Bendix Aviation Co.) su prešli na proizvodnju delova za avione. Oliver je nastavio proizvodnju traktora i plugova, jer je poljoprivreda bila od nacionalnog značaja za pobjedu. Treba pomenuti da je tokom Drugog svetskog rata ND ponudio svoje objekte na raspolaganje oružanim snagama SAD-a. Uprkos svemu, grad se ubrzano ekonomski razvijao, što je dovodilo do

rasta broja populacije koji dostiže svoj vrhunac 1960. godine sa 132,445 stanovnika (Grafikon 1). Međutim, dolazi do opadanja proizvodnje američke autoindustrije. U decembru 1963. Stjudebejker je zatvorio svoju fabriku u Saut Bendu, okončavši proizvodnju svojih automobila i kamiona u Americi (History.com Editors, 2021). Gašenje ove kompanije šezdesetih godina 20. veka je ostavilo 7% radnika grada na ulici.

Godine 1849. bilo je svega 56 studenata na Notr Damu, dok ih 1865. ima 505. Zatim, broj studenata 1920. dostiže broj od 2,075. U 1930. godini, dve godine posle osnivanja fudbalskog tima "Borbeni Irci", broj studenata je porastao na 3,176. Pozitivan trend su prekinuli Velika depresija i Drugi svetski rat. Od pedesetih godina 20. veka broj studenata ponovo raste (Tabela 1):

**Tabela 1.** Porast broja studenata na Notr Dam univerzitetu 1950-2021.

Godina	Broj studenata
1950	5,052
1960	6,467
1970	8,156
1980	8,925
1990	10,132
2000	10,899
2011	12,004
2021	13,139

Prilagođeno prema: Hickey, 2014.

Sve do danas fudbalski događaji Notr Dama donose lokalnoj ekonomiji visoke prihode, jer su na više načina generatori potrošnje posetilaca. Na primer, 2015. godine prosečan broj letova sa regionalnog aerodroma u Saut Bendu je tokom meseca u kojima su igrane fudbalske utakmice, povećan za 41.8%. Takođe, u istom periodu je broj hotelskih noćenja povećan za 26.0% (Appleseed, 2017).

S druge strane, ekonomija Saut Benda je oduvek imala uticaj na razvoj ND. Jedan od primera je da su "septembra 2015. ND i grad najavili da se pridružuju partnerstvu pod nazivom MetroLab Network, nacionalnom konzorcijumu od 34 univerzitetsko-gradska partnerstva čiji je cilj korišćenje tehnologije i analize podataka za razvoj inovativnih rešenja za poboljšanje infrastrukture, gradskih usluga i drugih prioriteta javnog sektora. ND i grad South Bend su ustanovili četiri projekta za prvu godinu partnerstva" (Appleseed, 2017, str. 34).

## 2. Šta je omogućilo Katoličkoj crkvi da razvije dugoročno efikasan sistem visokog obrazovanja u Saut Bendu?

Jedna od potvrda uspešne koegzistencije religije i nauke, kao dve značajne sfere ljudskog bitisanja, došla je kroz Univerzitet Notr Dam (*University of Notre Dame du Lac*). On je izrastao na oko 2 milje od grada Saut Bend (*South Bend, Indiana*). Godine 1842. u grad stiže nekoliko misionara Kongregacije Svetog Krsta (lat. *Congregatio a Sancta Cruce* - CSC) na čelu sa ocem Sorinom (Edward F. Sorin) sa ciljem ustanovljavanja škole<sup>7</sup>. "Ovaj Univerzitet će biti jedno od najmoćnijih sredstava za činjenje dobra u ovoj zemlji" – govorio je njegov osnivač, otac Sorin (Congregation of Holy Cross, 2023). U prvih nekoliko godina, budućnost Univerziteta nije bila sigurna. Novca je bilo malo „tifusna groznica je odnela mnogo studenata i sveštenika, a nekoliko požara je bezmalo uništilo Univerzitet" (Palmer, 2003, str. 61; "Hot Havoc", 1879). Proširenje Univerziteta su kočili Civilni rat i Ekonomska kriza. Otac

<sup>7</sup> Tek 1857. godine je Rim prihvatio prve ustave kongregacije Svetog Krsta. Bilo je to za vreme pontifikata pape Pija IX (Pope Pius IX) poslednjeg vladara takozvanih Papskih država koje su se raspale posle Napoleonovog pada i postale deo ujedinjene Italije. Posle 1870. godine, politička moć Svete stolice (lat. *Sancta Sedes*) je drastično opala i ona kao vladajuće telo Katoličke crkve funkcionise bez sopstvene teritorije. Od tada, takozvano Rimsko pitanje (*Roman Question*: 1870-1929) ostaje nerešeno. Vatikan nije priznavao Italiju kao državu šest decenija. Pius IX se proglasio „zatvorenikom" u vatikanskoj apostolskoj Palati, de facto – vladarem bez države. Takođe, on je proglasio dogmu o nepogrešivosti pape (Luković Jablanović, 2022).

Sorin, prvi predsednik Univerziteta ND u periodu 1842 -1865. godine, “često je davao besplatnu školarinu studentima koji bi pomagali u zidanju zgrada” (Palmer, 2003, str. 72).

Predsednici ND su tradicionalno članovi Kongregacije Svetog Krsta. Njihov opis posla uključuje privlačenje novih studenata, zatim donacija od strane istaknutih poslovnih lidera kao i podršku vrhunskih nacionalnih političara<sup>8</sup>. Kako predsednici Univerziteta nisu bili odgovorni samo za finansije, za promociju ustanove i za akademsko vođstvo, oni su takođe neumorno ujedinjavali katoličku dogmu sa napretkom moderne nauke. Jednom rečju, oni su uključivali Notr Dam u mnoge važne događaje verske, obrazovne, ekonomske, političke ili kulturne prirode. Nemačko-američki socijalni psiholog i psihoanalitičar Erich From (*Erich Fromm*) sugerise da bi trebalo da procenjujemo plodove svakog verskog učenja po njegovom ishodu: „Ako religiozno učenje doprinosi rastu, snazi, slobodi i sreći vernika, vidimo plodove ljubavi. Ako ono doprinosi sužavanju ljudskih mogućnosti, nezadovoljstvu i nedostatku produktivnosti, oni ne bi mogli biti plodovi ljubavi, bez obzira na to šta dogma namerava da im prenese” (From, 2015, str. 58).

Sjedinjene Američke Države se često opisuju kao sud pretapanja (*melting pot*) brojnih nacionalnosti, njihovih kultura i religija. Mada konfesije evangelizam i protestantizam dominiraju religijskom scenom u SAD, liberalna struja katolicizma je tu tradicionalno imala svoje čvrsto uporište<sup>9</sup>. Zahvaljujući njoj, Univerzitet Notr Dam je profilisao svoj specifičan ideološki i akademski program, unutar koga se od 1887. našao i fudbalski program. Nekoliko decenija kasnije, Univerzitet je trajno uvrstio eksperimentalna istraživanja u svoje naučne programe.

U periodu 1919 – 1922. predsednik Univerziteta je otac Barns (*James Aloysius Burns*). Kao profesor hemije, sa istančanim osećajem za istraživačku nauku, ovaj katolički lider je bio ključan za transformaciju Notr Dama u nacionalni istraživački univerzitet i osnivanje Katoličke obrazovne asocijacije (*Catholic Education Association*). Neki od predsednika Notr Dama su javno ispoljili svoje političke stavove kao i hrišćanske vrednosti u teškim vremenima. Na primer, otac Volš (*Matthew J. Walsh*) predsednik Univerziteta 1922 – 1928. godine. On je bio uhapšen 1924. godine, zajedno sa svojih osam studenata i gradonačelnikom, tokom “Ustanka Notr Dama” (*Notre Dame Riot*). Studenti Univerziteta su tog dana izašli na ulice i rasterali paradu pripadnika Kju Kluka Klana (*Ku Klux Klan*)<sup>10</sup>.

Katolički sveštenik i akademik Teodor M. Hezburg (*Theodore M. Hesburgh*) je predsedavao Univerzitetom trideset pet godina (1952–1987). U to vreme je ND (tada već dugo poznat po fudbalskom programu) izbio u vrh respektivnih američkih katoličkih univerziteta i ostvario ubrzan razvoj. Hezburg je bio društveno-politički veoma angažovan i zauzimao je pozicije u različitim vladinim komisijama, između ostalog i u Nacionalnom odboru za nauku, Komisiji za reformu imigracije. Zatim, bio je stalni predstavnik Svete stolice u Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju u Beču, kao i član Papskog saveta za kulturu 1983. godine. Papa Pavle VI imenovao je Hezburga za šefa predstavnika Vatikana koji su prisustvovali dvadesetoj godišnjici Deklaracije Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima u Teheranu (Iran), i za člana delegacije Svete stolice u UN 1974. godine (*The Catholic Sun*, 2013). Prestižno priznanje Univerziteta ND - Lejtari medalja (*Laetare Medal*) je 1961. dodeljena predsedniku Kenediju (Slika 2), a nagradu mu je uručio predsednik Univerziteta, otac Teodor Hezburg<sup>11</sup>. Mada se još uvek predsednici Univerziteta biraju iz Kongregacije Svetog Krsta (CHC), od 1967. godine upravljanje Notr Damom je uključilo laike u Upravni odbor (*The Editors of Encyclopaedia Britannica*, 2023).

Nema sumnje da je Katolička crkva razvila dugoročno efikasan sistem visokog obrazovanja na Notr Dam Univerzitetu (koji je više od ostalih američkih univerziteta privlačio studente katolike). Taj razvoj je posebno omogućen u periodu industrijalizacije, zbog povećane potrebe za visokoobrazovanim kadrovima sposobnim da primene svoja znanja i veštine u praksi, kao i da povećaju efikasnost proizvodnje kroz inovacije. Konačno, ubrzani razvoj moderne nauke se na Notr Damu dobro uklapao u ideologiju liberalne struje severnoameričkog katoličanstva.

<sup>8</sup> Pozivanje aktuelnog predsednika SAD-a da govori na ceremoniji dodele diploma je običaj na Univerzitetu ND.

<sup>9</sup> Iako je protestantizam kao religijski pravac ponikao u Evropi, danas svoje glavno uporište nalazi u SAD-u, raširen pod različitim denominacijama (luteranti, baptisti, anglikanci i drugi).

<sup>10</sup> Kju Kluka Klan je 1924. ostvario kontrolu nad Republikanskom partijom Indijane. Pripadnici Klana su imali antikatolički, antiafričkoamerički, antiimigrantski, antijevrejski sentiment.

<sup>11</sup> Svake godine Univerzitet Notr Dam dodeljuje Lejtari medalju najistaknutijem američkom katoličkom laiku. Od 1883. je opšteprihvaćeno da se u toj kategoriji ova nagrada smatra “tradicionalnom i opšteprihvaćenom, najčasnijom i najistaknutijom u SAD”.



Slika 2. Predsednik Kenedi prima Lejtari medalju 1961. godine



Izvor: Abramson, 2015.

Kao važna karika u promociji Notr Dama, koja ga je na velika vrata uvela na nacionalnu scenu kao obrazovnog i sportskog giganta, bio je – fudbal. Važno je uočiti, da su se najviše kroz fudbal koledža Amerikanci katoličkog porekla u oblasti obrazovanja izjednačili sa većinskim protestantskim stanovništvom. U tom procesu za mnoge, posebno za Amerikance irskog porekla fudbal je postao “više od igre”<sup>12</sup>. Diskriminacija sa kojom su se suočavali Irski imigranti u Americi sredinom 19. veka, ilustruje poruka kojom se završavao veliki broj oglasa za posao u to vreme: “Irci ne treba da konkurišu” - *No Irish need apply* (Bulik, 2015).

S druge strane ovakve okolnosti, odnosno, potrebe vremena, iznedrile su entuzijastičnu i vizionarsku angažovanost predsednika Univerziteta. Deo njihove angažovanosti je bilo uvođenje sportskog programa u strategiju razvoja Univerziteta tako da se može zaključiti da su se svi prethodno navedeni faktori međusobno dopunjavali i kao rezultat njihove sinergije stvoren je dugoročno uspešan sistem katoličkog visokog obrazovanja na nacionalnom nivou.

### 3. Koliki je bio doprinos fudbala razvoju Univerziteta Notr Dam?

Nema sumnje da su eksperimentalna nauka i sport pomogli razvoj katoličkog Univerziteta ND, koji je godinama širio spektar svog sportskog programa. Međutim, premeditativno je najviše uloženo u jedan od najpopularnijih sportova u SAD – fudbal, u kome je Univerzitet i postigao najviše uspeha. Fudbalski tim ND univerziteta pod nadimkom „Borbeni Irci“, koji je formiran 1928. godine, bio je sastavljen od igrača 17 različitih nacionalnosti, mahom Evropljana<sup>13</sup>. Tim Notr Dama je svoju nacionalnu reputaciju u međufakultetskom fudbalu izgradio dvadesetih godina, na čelu sa legendarnim trenerom Nutom Roknijem (*Knute Rockne*, Slika 3). On je u periodu 1918-1930. imao 105 pobeda (procenat pobeda od 88.1%), 12 poraza i pet nerešenih utakmica. S druge strane, popularni Notr Damov fudbalski trener je bio zaposlen na pola radnog vremena kao menadžer promocije prodaje Studebejker korporacije, sve do tragične pogibije 1931. godine (Palmer, 2003)<sup>14</sup>.

<sup>12</sup> U Irskoj je sredinom 19. veka zbog gljivične zaraze krompira nastupio period Velike gladi (*Great Hunger*). Ova socijalno-ekonomska kriza je prouzrokovala da je u periodu 1845-1855. oko milion ljudi umrlo od gladi, a oko 2 miliona se iselilo, većinom u Englesku i Ameriku. Irci su kao ekonomski emigranti po dolasku u Ameriku bili izloženi gotovo istoj vrsti diskriminacije kao Afroamerikanci. Već u prvoj deceniji 20. veka je dolazilo do postepenog prestanka segregacije Iraca, pretežno zbog njihovog ekonomskog jačanja. Počev od Bostona na Istočnoj obali prema Zapadu, Irci su počeli da zauzimaju značajne pozicije u ekonomsko-političkom miljeu SAD. Već 1914. godine gradonačelnik Bostona, Karli (James Michael Curley) je bio poreklom Irac. Postepeno, Irci počinju da školuju svoju decu na prestižnim univerzitetima, preferirajući najkvalitetniji katolički Univerzitet Notr Dam.

<sup>13</sup> Nadimak „Borbeni Irci“ je došao iz vremena američkog građanskog rata kada su se irski imigranti borili na strani Unije u sastavu Irske brigade.

<sup>14</sup> Godine 1940. Verner Braders (Warner Brothers) počinje prikazivanje filma “Knute Rockne, All American” (Pat O’Brien, Ronald Regan). Trodnevna zvanična premijera je viđena od 150,000 ljudi, a euforija u gradu je trajala još nekoliko meseci. Potrošeno je oko milion dolara ondašnjeg novca.

**Slika 3.** Najslavniji fudbalski trener Notr Dama – Nut Rokni



Izvor: Studebaker National Museum, n.d.

Većina predsednika Univerziteta ND (po pravilu rimokatoličke denominacije) je pored pribavljanja finansijskih sredstava, proširenja kapaciteta i organizovanja novih katedri, takođe svesno ulagala u eksperimentalnu nauku, radeći tako na pomirenju starog, dogmatskog katoličanstva sa novim dostignućima moderne nauke. Predsednici ove institucije su bili aktivno uključeni u sve važnije događaje ne samo obrazovno-religijske, već i socijalne, kulturne i političke prirode. Svaki istorijski izazov sa kojim se Univerzitet suočavao od svog osnivanja, zahtevao je drugačije odgovore od njegovih predsednika, koji su podizali reputaciju Univerziteta i povećavali broj studenata.

Fudbalski program je osnovao otac Tomas Volš (*Thomas E. Walsh*), koji je predsedavao Univerzitetom u periodu 1881 – 1893. godine. S druge strane, klima lokalne ekonomije je bila povoljna. Naime, najviše proizvoda po glavi stanovnika u SAD je 1890. godine imao upravo grad Saut Bend. Tu su bile najveće fabrike na svetu za: plugove, kočije, šivaće mašine, za separaciju deteline, kao i čeličana za plugove. Stigao je i prvi tramvaj (Palmer, 2003). Sasvim drugačije okolnosti su bile u vreme kada je otac Džon Kavanoh (*John W. Cavanaugh*) vodio Notr Dam, u teškim vremenima neposredno pre i tokom Prvog svetskog rata (Cavanaugh, n.d.). On je uspeo da privuče na Univerzitet renomirane naučnike među kojima je bilo puno ratnih izbeglica. Posebno se fudbal snažno razvijao u tom periodu, ali ne bez izvesne doze strepnje od strane Kavanoha da će Notr Dam postati primarno poznat kao fudbalska škola (Slika 4). Pored toga, do 1913. fudbalski program Univerziteta je funkcionisao sa gubicima.

**Slika 4.** Notr Damov fudbalski tim iz 1909. godine

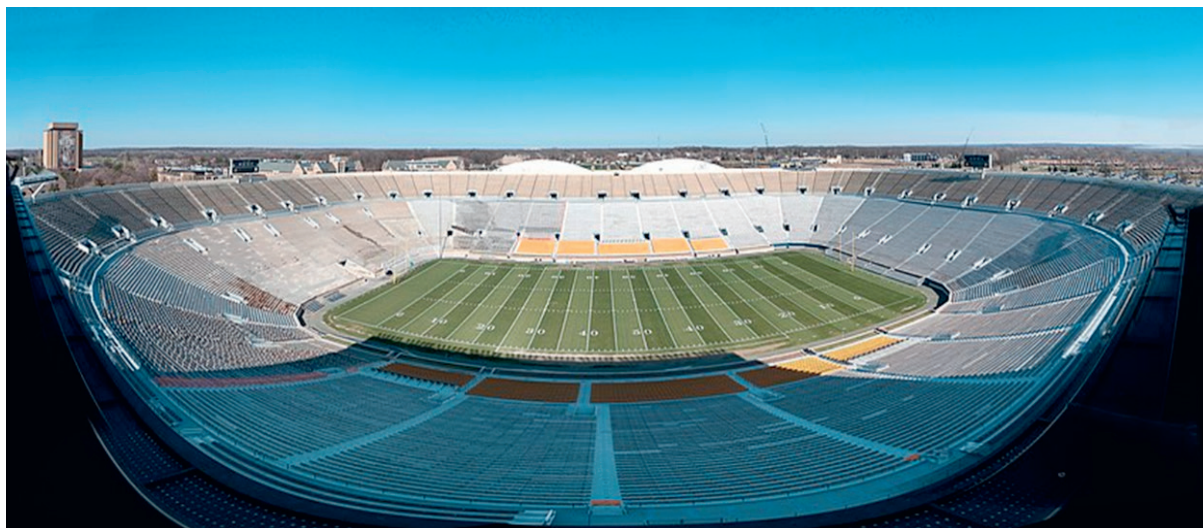


Izvor: O'Shaughnessy, 2023.

Akadska inventivnost Notr Dama reflektovala se i na sport. Prekretnica u istoriji i popularizovanju univerzitetskog fudbala dogodila se 1913. godine u vreme dok je Rokni bio igrač (Bohn, 2013). Mada tim ND nije izmislio dodavanje loptom unapred (*forward pass*), ipak je njihov napad karakterisala atraktivnost igre zasnovana na preciznom i brzom trčanju i dodavanju, kakvo nikada ranije nije bilo viđeno u velikoj timskoj igri (“Notre Dame Football 1913”, 2013). Popularnost ovog sporta je nastavila da raste. Takođe značajna godina u istoriji fudbala Univerziteta je 1914. godina kada je kao asistent tadašnjem treneru angažovan Knute Rockne, koji od 1918. godine postaje glavni trener. Tokom Velike depresije on plasira ideju da se pravi veći Notr Dam stadion, smatrajući da će ljudi iz cele Amerike dolaziti da gledaju utakmice, odnosno, da sport u vremenu krize može da ljudima nadomesti ono čega nemaju. Bio je to revolucionarni koncept za to vreme. Njegovu ideju izgradnje stadiona je podržao i 1929. godine počeo da realizuje tadašnji predsednik Notr Dama otac O'Donel (*Charles L. O'Donnell*).

U vreme kada su se utakmice igrale sa svega nekoliko stotina navijača, Rokni se strasno zalagao da se gradi stadion Notr Dam sa 60,000 sedišta (“Notre Dame Stadium”, 2023)<sup>15</sup>. “Uprkos činjenici da je u to vreme Univerzitet imao oko 3,000 studenata, a cela komuna Saut Benda manje od 80,000 stanovnika, on je želeo da stadion proširi na kapacitet od 100,000. Vizionar ili romantik – ili oboje?” (Stephen & Krause, 1993, str. 3). Notr Dam stadion je danas veoma impozantna građevina u svetu sporta (Slika 5).

Slika 5. Notr Dam stadion 2009.



Izvor: „Notre Dame Stadium Panorama.jpg“, 2016.

S druge strane, pokušavajući da osvoji šire tržište nižom cenom i izbegne negativne efekte Velike depresije, Studebejker je predstavio manji prateći automobil pod nazivom Rockne, nazvan po legendarnom fudbalskom treneru Univerziteta Notr Dam. Ekonomska kriza je bila toliko velika, da se ni jeftini automobili kao što je bio “the Rockne” nisu prodavali. Proizvodio se samo dve godine, od 1932. do 1933. (Rothermel, 2023). Interesantna je percepcija oca O'Hare (*John Francis O'Hara*), koji je vodio Univerzitet od 1934. do 1939. godine. On je u fudbalskom timu “Borbeni Irci” (Slika 6) video potencijal da se javnost upozna sa idealima koji dominiraju Notr Damom. Jednom rečju, da fudbalski tim čak i kada igra najteže utakmice, treba da pruži inspirativan primer duhovnog života (“John Cardinal O'Hara”, 2023).

Zahvaljujući filantropima Univerzitet je u prvoj deceniji 21. veka dobio dva impozantna sportska centra: Guglielmino Athletics Complex i The LaBar Practice Complex koji obuhvataju projekat vredan 2,5 miliona dolara. Guglielmino sportski kompleks (“Goog”) površine 96.000 SF (kvadratnih fita) je sedište legendarnog fudbalskog tima “Borbeni Irci” i predstavlja kontinuiranu posvećenost Univerziteta Notr Dam vrhunskom sportu. Kompleks je dizajniran za oko 800 Notr Damovih studenata-sportista. Procenjeni broj po tipu nelokalnih posetilaca ND domaćih fudbalskih utakmica, 2015-16. fudbalske sezone je ukupno iznosio 314,363. S druge strane, u jesen 2015. je bilo upisano 12,292 studenta na Notr Dam (Appleseed, 2017).

<sup>15</sup> Do sezone 1996. Notre Dame stadion je primao 59,075 navijača, zatim je proširen i danas ima 80,795 sedišta.



Slika 6. Kaciga "Borbenih Iraca" i Zlatna kupola Bazilike



Izvor: adaptirao autor

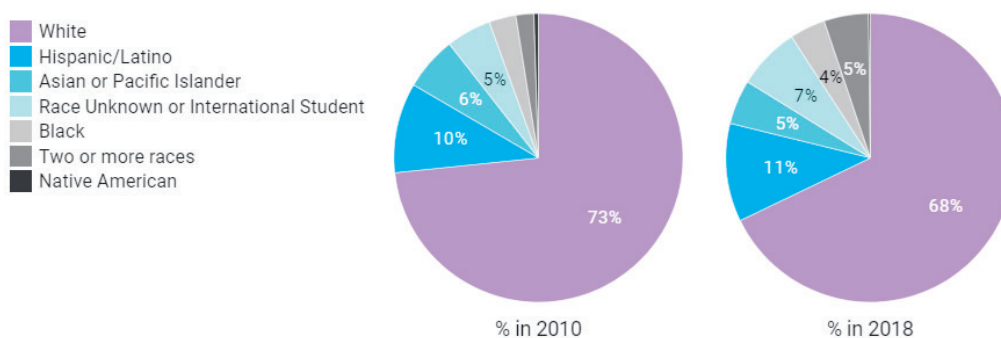
Univerzitet ND je prema ediciji *Best Colleges and National Universities* za 2022-2023. godinu rangiran na 18. mestu od 443 nacionalna univerziteta (U.S. News & World Report, 2023)<sup>16</sup>. Ovaj primarijat može da zahvali, između ostalog, i svom najuspešnijem sportskom programu – muškom fudbalu. Koliko je kvalitetan fudbalski tim Notr Dama ilustruju podaci da je 11 puta osvajao Univerzitetско nacionalno prvenstvo - *NCAA football championships*, a u sedam prvenstava imao najbolje igrače - *Heisman trophy* (College Weekends, 2022).

## DISKUSIJA

Nema sumnje da je ND mesto gde se susreću i poštuju različite tradicije. Njegovi studenti dolaze iz svih 50 američkih država, kao i iz preko 100 zemalja sveta. Kroz svoje programe, projekte i uspostavljene odnose, prisutan je na svim kontinentima. Oko 10% studenata i naučnika Univerziteta dolazi izvan SAD-a. Politika prijema studenata isključivo po akademskim kriterijumima vuče korene još od osnivanja Notr Dama, kada je otac Sorin otvarao vrata te institucije za Protestante i Jevreje. Mada broj nekatolika nikada nije prelazio 20% studenata, njihovo pohađanje nastave je finansijski doprinosilo školi i gradilo pozitivne religijske odnose u regionu. Ovakav ekumenski pristup (netipičan za mnoge katoličke institucije) je kasnije omogućio i Nutu Rokniju protestantu, budućem najtrofejnijem fudbalskom treneru Notr Dama, da se baš na njemu obrazuje (Sperber, 2002). Rasna i etnička raznovrsnost unutar Univerziteta je njegov dodatni kvalitet (Grafikon 2).

Grafikon 2. Rasni i etnički sastav studenata Univerziteta Notr Dam 2010-2018.

Between 2010 and 2018, the racial demographics of the University stayed fairly consistent.



Izvor: Smith et al., 2020.

<sup>16</sup> Prva tri mesta zauzimaju: Princeton University, Massachusetts Institute of Technology i Harvard University.

Ukupan broj upisanih studenata u jesen 2021. godine je 13,139. Prema *The Insider's Guide to the Colleges*, 2010. godine se oko 80% studenata ND izjasnilo kao katolici. U generaciji studenata 2023. godine bilo je 81.5% katolika (The Observer, 2023).

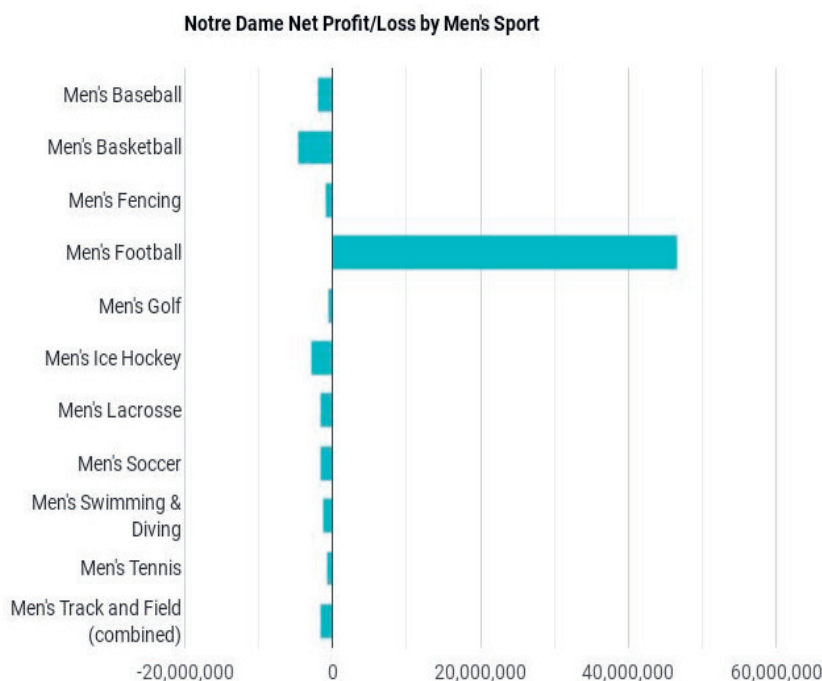
Notr Dam je jedna od najuglednijih i najzahtevnijih akademskih institucija u SAD-u. Ima osam različitih fakulteta, odeljenja i programa za studente osnovnih i posle diplomskih studija. Prema U.S. News nalazi se na 11. mestu za najbolju nastavu na redovnim studijama, sa stopom diplomiranja od 96,9% (U.S. News & World Report, 2023). Univerzitet Notr Dam nije samo jedna od vrhunskih opšteobrazovnih institucija, već je jedan od lidera u oblasti nacionalnog istraživanja i finansijske pomoći svojim studentima. Aerodinamika leta jedrilicom, prenos bežičnih poruka i formule za sintetičku gumu su bili pionirski na Univerzitetu. Danas istraživači postižu napredak u astrofizici, hemiji zračenja, naukama o životnoj sredini, prenošenju tropskih bolesti, mirovnim studijama, raku, robotici i nanoelektronici. Notr Dam veruje da posvećenost religiji i nauci nije samo kompatibilna, već je čak komplementarna i obostrano korisna.

Univerzitet ND je prerastao u priznatu istraživačku instituciju — nadmašivši druge u izdacima za istraživanje za 160% od 1990. godine i postigavši vrhunske rezultate svih vremena na Univerzitetu u istraživačkim nagradama. Izdaci za istraživanja su se skoro duplirali od 2010. do 2018. godine; narasli su sa \$110,360,000 na \$220,000,000. Spoljni istraživački fondovi su porasli 52% od \$118,845,047 u 2010. na \$180,628,753 u 2019. godini (Smith et al., 2020). Od 2007. godine istraživački fondovi dobijeni od Univerziteta su porasli za 194%. Poslednjih godina, Notr Dam je primio desetina miliona dolara za istraživanja bolesti koje prenose komarci, unapređenje rezultata obrazovanja na globalnom nivou i za formiranje mreže laboratorija za budućnost i transformaciju industrija (Labs for Industry Futures and Transformation - LIFT Network) u Saut Bend-Elkart regionu (The Observer, 2023). Udruženje američkih univerziteta (Association of American Universities - AAU) objavilo je u maju 2023. godine da je Notr Dam jedan od šest novoizabranih univerziteta koji treba da se pridruže ovom udruženju. Radi se o veoma prestižnoj organizaciji vodećih istraživačkih univerziteta koja je osnovana 1900. godine. Članstvo u AAU (ukupno 71 institucija) je samo po pozivu i zasnovano je na obimnom skupu kvantitativnih indikatora na osnovu kojih se procenjuju širina i kvalitet istraživanja i obrazovanja na univerzitetima (Association of American Universities, 2023). “Naša misija u Notr Damu je da budemo najjemenentniji istraživački univerzitet, da obezbedimo vrhunsko obrazovanje i da sve što radimo bude u skladu sa našom katoličkom misijom” – rekao je aktuelni predsednik Univerziteta Notr Dam otac John I. Jenkins, C.S.C. (Nietzel, 2023).

U radu se koristila komparativna analiza razvoja grada Saut Benda i Univerziteta Notr Dam - koji je metodološki obrađen kao studija slučaja. Ekonomski razvoj grada Saut Benda je započeo prisvajanjem domorodačke teritorije i korišćenjem hidroenergije i obilja drugih prirodnih resursa. Potom je ubrzan primenom električne energije, tehnološkim inovacijama, naročito u transportu, sklopljenim ugovorima sa vladom SAD-a za vreme građanskog rata i oba svetska rata; zatim, korišćenjem sekundarnih sirovina nakon velikog čikaškog požara i korišćenjem jeftine radne snage bazirane na stimulaciji imigracije u Saut Bendu. S druge strane, takav priliv stanovništva i ekonomija grada su bili preduslovi za značajniji razvoj visokog obrazovanja, koje je već ranije organizovala Rimokatolička crkva u okviru Univerziteta Notr Dam. Dalji stimulus njegovom razvoju došao je iznutra - od liberalne forme katoličanstva koja je pomirila hrišćansku dogmu sa eksperimentalnom naukom i u tom smislu su bili pioniri. Poseban kvalitet ovoj instituciji su doneli evropski predavači-imigranti angažovani u vreme svetskih ratova.

Analiza sadržaja dostupne literature je potvrdila da se progresivna, liberalna frakcija Rimokatoličke crkve uspešno uključila u ekonomski (pomagana od strane elitnog biznisa toga doba, a posebno preteča automobilske i metalske industrije), politički (naročito preko irsko-katoličke porodice Kenedi) i naučno-obrazovni život (sudeći po rangiranju i nacionalnom prestižu Univerziteta Notr Dam). Uvođenje fudbalskog programa 1887. godine, značajno je doprinelo promovisanju kako obrazovne, tako i ideološke osnove Univerziteta ND kao institucije visokog obrazovanja. Fudbalski program je od početka profilisan srazmerno njegovoj popularnosti u američkoj javnosti. Uspeh Univerziteta Notr Dam je došao uglavnom zahvaljujući njegovoj posvećenosti izvrsnosti na sportskom terenu, kao i van njega. U skladu sa tim, fudbalski tim je imao nekoliko legendarnih trenera, zatim dosta dobrih igrača, a njegova posebna snaga je strastvena i lojalna baza navijača.

**Grafikon 3.** Profit / gubitak Notr Damovih muških sportova u US\$, 2023.



Izvor: College Data Analytics Team, 2023.

Popularnost fudbala u SAD-u sve do danas višestruko nadmašuje popularnost drugih sportova. Fudbalski program je doneo profit, odnosno, 46.557.448 dolara za školu (Grafikon 3). Međutim, još uvek su za reputaciju Univerziteta važni i fudbalski program, kao i akademsko-istraživački status ustanove. O tome svedoče novija kapitalna ulaganja u sportski program, kao i u razvoj novih akademskih programa i istraživanja. U periodu jesen 2005 – jesen 2015. broj ukupno upisanih na ND je rastao po stopi od 7.7%. U 2016. fiskalnoj godini troškovi za istraživanje su bili 202.2 miliona američkih dolara – rast od skoro 157% za 10 godina (Appleseed, 2017).

U savremenoj fazi razvoja Univerziteta, kada je ND priznata naučno-istraživačka institucija i u isto vreme ima kvalitetan fudbalski program, njihov paralelan razvoj je u funkciji dalje promocije Univerziteta. Potvrda ove tvrdnje je da se najveći deo prihoda od fudbala prelijeva u istraživanje i razvoj, kao i u školarine za studente. Pored toga, za velike projekte i razvoj novih programa, Univerzitet se oslanja na donacije<sup>17</sup>. Ilustracija finansijske moći, ali i discipline ovog katoličkog Univerziteta je podatak da nadležni ne počinju nijednu kapitalnu investiciju, nijedan veliki projekat, bez obezbeđenih 100% sredstava. Televizijska prava utakmica “Borbenih Iraca” su značajan deo te finansijske sigurnosti (“2023 Blue-Gold Game: Full Broadcast”, 2023). “Notr Dam je 1991. potpisao višegodišnji ugovor sa NBC-jem o nacionalnom emitovanju svih domaćih utakmica, što je bio jedini takav ugovor u to vreme. Taj ugovor, koji sada traje do 2025. godine, doneo je milione dolara prihoda instituciji i osigurava finansijsku stabilnost njenog sportskog programa u godinama koje dolaze” (Belzer, n.d.).

Univerzitet je vremenom postao toliko prestižan da nije više morao da troši mnogo sredstava na privlačenje studenata kao u početku. Samim tim je sav prihod od fudbala (prava na TV prenose, reklame, ulaznice, prodajni predmeti sa logom fudbalskog tima i drugo) mogao biti usmeren na akademske aktivnosti i istraživanja, uključujući i dodele stipendija. Krajem 19. i početkom 20. veka, situacija je bila obrnuta, fudbalski program je čak donosio gubitke, ali se u njega ulagalo u cilju privlačenja novih studenata.

<sup>17</sup> Fondacija Nanović je finansirala izgradnju zgrade u kojoj je sedište novoosnovanog Instituta za evropske studije (Nanovic Institute for European Studies), čija je misija da istražuje ideje kulture, tradicije, religije, moralne izazove i institucije koje su formirale Evropu. To je ceo program filantropske vizije gospodina Nanovića o povezivanju Evrope i Amerike. Notr Dam je odabran zbog svoje akademske reputacije i statusa privatne obrazovne ustanove otvorenog, liberalnog tipa (Nanovic Institute for European Studies, 2023).

U svakom slučaju, rukovodstvo Univerziteta je bilo ispred svog vremena u shvatanju da mora da uloži svesne i sistematske napore kako bi obezbedilo da škola bude stalno u fokusu pažnje nacije. Tako je ND izgradio jedan od najpoznatijih brendova na svetu, oslanjajući se na tri stuba koji su uglavnom ostali netaknuti skoro ceo vek:

- 1) *Tržišta nemaju granice*. Notr Dam tim je decenijama organizovao utakmice širom zemlje i postajao „tim Amerike“.
- 2) *Diferencijacija kroz nezavisnost*. “Što je brend jasnije definisan i jedinstven, to su veće strasti koje se vezuju za njega” – kaže aktuelni Notr Damov sportski direktor Džek Svorbrik (*Jack Swarbrick*).
- 3) *Ostanite verni svojoj kulturi po svaku cenu*. “Borbeni Irci” jesu popularan brend; stoga im popularnost neminovno donosi pritisak i kritike medija i masa kojima Univerzitet uspešno odoleva.

U neprekidnom prilagođavanju sporta zahtevima publike, Notr Dam je uvek ostao svoj, i pored ostalog - veran svojoj katoličkoj tradiciji.

## ZAKLJUČAK

Zbog snažne međusobne povezanosti masovnih medija, politike, ekonomije i sporta, fudbal je postao jedna od najpopularnijih zabava u Sjedinjenim Američkim Državama. Kao nezaobilazni deo industrije zabave i popularne kulture, sport podleže svim zakonitostima globalne privrede uključujući zakone masovne produkcije i masovne potrošnje. Uprkos činjenici da je fudbal Univerziteta Notr Dam de sportske matrice, neophodno je napraviti distinkciju i ukazati na izuzetnost načina raspodele profita ove obrazovne ustanove koja ne zanemaruje duhovne vrednosti.

Fudbalski tim Univerziteta Notr Dam, vredan \$101 milion, najvredniji je tim u fakultetskom fudbalu. Za razliku od programa drugih univerziteta, sportsko odeljenje Notr Dama se ne vodi kao poseban entitet, već radi pod okriljem Univerziteta. Kao rezultat toga, veći deo se profita zadržava za akademsku upotrebu. Upravo to je najveća vrednost sportskog programa, a istovremeno i ono po čemu se on izdvaja od drugih. Stoga je pomoćna hipoteza (kojom je dopunjena primarna) bila da glavni cilj osnivanja Univerziteta Notr Dam Borbeni Irci (*The University of Notre Dame Fighting Irish*) nije bio profit *per se*, već da popularizuje i kvalitativno unapredi akademsko obrazovanje i sport. Hipoteza je verifikovana na osnovu analize raspodele ukupnog prihoda fudbalskog tima “Borbenih Iraca” za sezonu 2006-2007. godine, kada je \$21.1 milion pripalo akademskim programima Univerziteta zasnovanih na katoličkoj tradiciji. Poređenja radi, sledećih pet najprofitabilnijih timova, koji pripadaju institucijama sekularne orijentacije, je zajedno dalo svojim univerzitetima istu količinu novca (Schwartz, 2007). Pedagoška dimenzija religije i sporta je nit koja se provlači kroz obrazovnu strategiju Univerziteta Notr Dam. Produkt njihovog uzajamnog podsticanja je – opšte dobro. Papa Franja, aktuelni pontifeks Rimokatoličke crkve, veoma poštuje sport (u svojoj domovini Argentini je kao mlad igrao evropski fudbal). U intervjuu za “La Gazzetta dello Sport”, 2021. godine je između ostalog naglasio da je “žrtva izraz koji povezuje sport i religiju”. Pontifeks podvlači: “Da, nije dovoljno sanjati uspeh; treba se probuditi i naporno raditi. Zbog toga je sport prepun ljudi koji se napornim radom uspešno nose sa onima koji su rođeni s prirodnim talentom” (Informativna Katolička Agencija, 2021).

Sumirani podaci ovog multidisciplinarnog rada, pokazuju da je implementacija fudbala kao najpopularnijeg sportskog programa značajno doprinela promovisanju Univerziteta i njegovom sveopštem razvoju. Jednom rečju, Notr Dam je primer da masovnost još uvek može da nosi kvalitet sa sobom. S druge strane, uspešno je spojio nauku, ekonomiju, politiku, religiju i sport. Kao ključno što je omogućilo približavanje duhovne i svetovne sfere na Univerzitetu Notr Dam bile su praktične potrebe grada Saut Benda u jeku industrijske revolucije u Americi i proces liberalizacije katoličke religije izražen u ovom slučaju kroz holističko obrazovanje. Za grad Saut Bend, utakmice Notr Dama i dalje ostaju najatraktivniji događaj (“Full Game: Notre Dame's Double Overtime Thriller vs Clemson”, 2020). U isto vreme, potvrda su da je fudbalski tim „Borbeni Irci” deo socijalne i kulturne nacionalne istorije. Konačno, ustanovljavanje specifično profilisanih sportskih programa i univerzitetskih timova može biti preporuka za ostale ustanove visokoškolskog obrazovanja.



## LITERATURA

1. *2023 Blue-Gold Game: Full Broadcast*. (2023, May 8). Fighting Irish.com. <https://und.com/2023-blue-gold-game-full-broadcast/>
2. Abramson, K. (2015, March 31). *Remembering Fr. Theodore M. "Ted" Hesburgh and the 1961 Notre Dame Laetare Medal*. Archivaly Speaking: An Inside Look at the JFK Library Archive. <https://archiveblog.jfklibrary.org/2015/03/remembering-fr-theodore-m-ted-hesburgh-and-the-1961-notre-dame-laetare-medal/>
3. Appleseed. (July 2017). *The Economic Impact of the University of Notre Dame*. [https://publicaffairs.nd.edu/assets/243633/2016\\_economic\\_impact\\_report.pdf](https://publicaffairs.nd.edu/assets/243633/2016_economic_impact_report.pdf)
4. Association of American Universities. (2023, May 31). *Six Leading Research Universities Join the Association of American Universities*. <https://www.aau.edu/newsroom/press-releases/six-leading-research-universities-join-association-american-universities>
5. Belzer, J. (n.d.). *What Notre Dame Athletics Teaches Us About Creating Enduring Brands*. ADU. <https://athleticdirector.com/articles/what-notre-dame-athletics-teaches-us-about-creating-enduring-brands/>
6. Bohn, M. K. (2013, October 30). *Notre Dame vs. Army: The game that changed college football 100 years ago*. Indystar. <https://www.indystar.com/story/sports/college/2013/10/30/notre-dame-vs-army-the-game-that-changed-college-football-100-years-ago/3313083/>
7. Bulik, M. (2015, September 8). *1854: No Irish Need Apply*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2015/09/08/insider/1854-no-irish-need-apply.html>
8. Cavanaugh, J. W. (n.d.). *John W. Cavanaugh Papers, 1865-1955*. University of Notre Dame Archives. <https://archives.nd.edu/findaids/ead/xml/jwc.xml>
9. College Data Analytics Team. (2023). *University of Notre Dame Sports Information*. College Factual. <https://www.collegefactual.com/colleges/university-of-notre-dame/student-life/sports/>
10. College Weekends. (2022, November 11). *Exploring South Bend and Notre Dame*. <https://collegeweekends.com/exploring-south-bend-and-notre-dame/#/>
11. Congregation of Holy Cross. (2023). *A Family Serving Families*. <https://www.holycrossusa.org/about-us/history-spirituality/>
12. Dunlop Richter, E. (2022, January 29). *Studebaker: The Car that Made South Bend*. Classic Chicago Magazine. <https://classicchicagomagazine.com/studebaker-the-car-that-made-south-bend/>
13. From, E. (2015). *Psihoanaliza i religija*. Beograd – Podgorica: Nova knjiga.
14. *Full Game: Notre Dame's Double Overtime Thriller vs Clemson*. (2020). Notre Dame Fighting Irish. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=JQff-434kyM&feature=youtu.be>
15. Hickey, J. P. (2014, November 11). *University of Notre Dame student enrollment 1849-2011*. Looking back: Notre Dame and South Bend. <http://notredamestoriesandstuff.blogspot.com/2014/11/university-of-notre-dame-student.html>
16. History.com Editors. (2021, March 16). *Studebaker goes bankrupt*. History. <https://www.history.com/this-day-in-history/studebaker-goes-bankrupt>
17. *Hot Havoc*. (1879, May 10). Notre Dame Scholastic, XII(35), 539-547. [https://archives.nd.edu/Scholastic/VOL\\_0012/VOL\\_0012\\_ISSUE\\_0035.pdf](https://archives.nd.edu/Scholastic/VOL_0012/VOL_0012_ISSUE_0035.pdf)
18. Informativna Katolička Agencija. (3. januar 2021). *Papa Franjo: Žrtva je izraz koji povezuje sport i religiju*. <https://ika.hkm.hr/papa-franjo/papa-franjo-zrtva-je-izraz-koji-sport-povezuje-s-religijom/>
19. *John Cardinal O'Hara*. (2023). University of Notre Dame de Nicola Center for Ethics and Culture. <https://ethicscenter.nd.edu/about/inspire/great-figures/john-cardinal-ohara-1888-1960/>
20. Luković Jablanović, D. (2022). *Papa Franja i Latinska Amerika: Nove dimenzije socijalno-ekonomskog i religijskog dijaloga*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
21. Nanovic Institute for European Studies. (2023). University of Notre Dame. <https://nanovic.nd.edu/about/>
22. Nietzel, M. T. (2023, June 1). *Six Institutions Invited To Join Association Of American Universities*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/michaelnietzel/2023/06/01/six-institutions-invited-to-join-association-of-american-universities/?sh=b3a50b04e6d2>
23. *Notre Dame Football 1913*. (2013, November 1). University of Notre Dame Archives. <https://sites.nd.edu/ndarchives/tag/sports/>
24. *Notre Dame Stadium*. (2023). Fighting Irish.com. <https://fightingirish.com/facilities-3/notre-dame-stadium/>

25. *Notre Dame Stadium Panorama.jpg*. (2009, April 19). Wikimedia Commons. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Notre\\_Dame\\_Stadium\\_Panorama.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Notre_Dame_Stadium_Panorama.jpg)
26. O'Shaughnessy, B. (2023). *What's in a Name: How Notre Dame became the Fighting Irish*. University of Notre Dame Stories. <https://www.nd.edu/stories/whats-in-a-name/>
27. Palmer, J. (2003). *South Bend: Crossroads of commerce*. Charleston: Arcadia Publishing.
28. Rothermel, B. (2023). *Studebaker – an Historical Retrospective 1852-1966*. Classic Car Club of America. <https://www.classiccarclub.org/info-garage/studebaker>
29. Schwartz, P. J. (2007, November 19). *The Most Valuable College Football Teams*. Notre Dame News. <https://news.nd.edu/news/the-most-valuable-college-football-teams/>
30. Smith, K., Weber, N., Bernard, M., & Steurer, M. (2020, January 15). *A decade of data: Notre Dame's 2010s by the numbers*. The Observer. <https://ndsmcobserver.com/2020/01/a-decade-of-data-notre-dames-2010s-by-the-numbers/>
31. *South Bend, Indiana Population History 1910 – 2021*. (2023). <https://www.biggestuscities.com/city/south-bend-indiana>
32. Sperber, M. A. (2002). *Shake Down the Thunder: The Creation of Notre Dame Football*. Indiana University Press.
33. Stephen, E., & Krause, M. (1993). *Notre Dame's Greatest Coaches: Rockne, Leahy, Parseghian, Holtz*. Pocket Books.
34. *Studebaker Family*. (2023). Building South Bend: Past, Present and Future. University of Notre Dame. <https://buildingsouthbend.nd.edu/history/studebaker-family/>
35. Studebaker National Museum. (n.d.). <https://www.studebakermuseum.org/archives-and-education/the-studebaker-history/>
36. The Catholic Sun. (2013, May 24). *World record holder celebrates 70 years of priestly ministry*. <https://www.catholicsun.org/2013/05/24/world-record-holder-celebrates-70-years-of-priestly-ministry/>
37. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2023). *University of Notre Dame*. Britannica. Preuzeto 4. juna 2023. sa <https://www.britannica.com/topic/University-of-Notre-Dame>
38. The Observer. (2023, June 2). *Notre Dame added to national consortium of research universities*. <https://ndsmcobserver.com/2023/06/notre-dame-added-to-national-consortium-of-research-universities/>
39. U.S. News & World Report. (2023). *Best National University Rankings*. <https://www.usnews.com/best-colleges/rankings/national-universities>